

ZGODOVINA
TOLMINSKEGA,

to je:

ZGODOVINSKI DOGODKI SODNIJSKIH OKRAJEV

TOLMIN, BOLEC IN CERKNO

Ž NJIH PRIRODOZNANSKIM IN STATISTIČNIM OPISOM

Spisal

S. RUTAR,

profesor na c. k. gimnaziji u Špljetu.

NA SVETLO DAL

JOSIP DEVETAK,

deželni poslanec in župan tolminski.

U GORICI
NAT. HILARIJANSKA TISKARNA

1882.

naj vso stvar preišče in o njej poroča. Usledi tega sestavijo Bolčani tožbo soper Klinkona in jo pošljejo vladi u Gradec. Vlada izroči sedaj preiskavo posebni komisiji. Ali ker se je kapitul živo potegal za svojega vikarja, izvestno je skoro, da so Bolčani pravdo izgubili. *)

Tudi Šenvidskogorci so se bili l. 1699 uperli proti svojemu župniku z geslom: „butica, stor' pravica!“ (za: pravico!) Uzdignili so ga siloma iz njegovega stanovanja in ga nesli čez farno mejo ter mu branili nazaj.

Očitni upor proti grofu Jakobu Antonu Coroninu se je bil unel početkom XVIII. stoletja. Glava tega upora je bil nek Šimon Golja s Kneže. Ta je ljudi šuntal proti grofu in zapeljeval sè slepilnimi obeti. Ali kmetje neso mogli nič opraviti proti grofu; zato se je podal Golja z nekaterimi drugimi somišljeniki na Dunaj pred cesarja Leopolda, da bi se onde pritožili soper stiske in krivice, katere terpe od strani svojih gospodov. Toda vlada je bila prepričana, da so se kmetje brezi uzroka uperli svoje postavni gosposki. Zato je dala nekatere omenjenih poslancev zapret in jih ukle njene k javnim delom obsodit. Golja pa in še nekateri so srečno unesli peté. Toda prišlo je cesarsko povelje u Tolmin, naj tudi te zapró. Ker se pa Golja ní več prikazal u domačiji, obsodijo ga, da mora izgubiti vse svoje precej veliko premoženje, katero je pripadlo deržavni desarnici. Ob času velikega punta l. 1713 Golje ní bilo na Tolminskem, ker se je bal za svoje življenje.

Grof je bil prepričan, da so pri tem uporu zlasti duhovniki kmete šuntali. Coronini je predložil vladi jedno pismo, iz katerega se razvidi, da je nek duhoven župana učil, kako naj se ta ustavlja grofovim ukazom. Preiskovalna komisija je tudi izrekoma poterdila sodelovanje duhovščine pri tem puntu in zato je nekatere duhovne pokarala. **)

Ali vse to je bilo samo pripravlanje za veliki „tolminski punt“ l. 1713. Na sosednjem Kranjskem so se kmetje večkrat siloma upirali svojim grofom tlačiteljem, ali na Goriško se taki punti neso nikoli razširili. Tudi ob času velikih uporov slovenskih kmetov l. 1515 in 1573 ostali so bili Goričani mirni. Če pomislimo to in znano poterpežljivost našega ljudstva, ki radovoljno prenaša, dokler more, razumeli bodemo, da je morala biti velika krivica, ki je razžalila pravočutje Tolminec. Sedaj neso bile cerkvene desetine ali grofovska

*) Listina u kapitulskem arhivu u Čedadu.

**) Iz koncepta grofove promemorije do vlade l. 1738.

plačila, nego deržavni davki, ki so kmetom kri ugrel. Pravi uzrok je bil ta-le.

Leta 1706 upeljejo po vsem Goriškem davek na meso (5000 fl. od vse grofije) in na vino (7000 fl.). Temu novemu davku so se Tolminci stanovitno upirali, zlasti od mesa neso hoteli nič plačevati. Za vino pa so morali mitnino plačevati, če so ga hoteli piti. Splošni davkar za Goriško bil je nek Bandel, oster človek, ki ni nikomu prizanašal. U izterjavanju davka bil je silno natančen, in kdor bi bil ostal le kaj malega na dolgu, kaznoval ga je brez usmiljenja, naj je bil gospod ali kmet. Ta vsestranska pazljivost in natančnost je mnogo koristila Bandelovemu žepu. Sin ubogih starišev je u šterih letih tako obogatel, da se je začel oblačiti kakor največa gospoda. Posebno pa njegova žena je z dragoceno obleko prekosila najplemenitejše gospe. Zato je začelo nezadovoljno ljudstvo Bandelá dolžiti krivičnosti in odertije. Po celem Goriškem so godernjali, da to nikakor ne gre, ka bi jedni stradali, drugi pa od njih žuljev sijajno živeli.

Bandel je imel okoli sebe veliko davkarskih pomagačev, ki so ga nadomestovali ter z dejanjem in svetom podpirali. Število takih pomagačev je rastle od dne do dne, ker se ni nikdo tega posla branil, vedoč da pri tem obogati. Ti pomagači so pa imeli zopet svoje namestnike, in tako je vse mergolelo davkarjev. Zato pa je tudi nevolja med ljudstvom vedno bolj rastle. Obrekovali so te davkarje, da je bilo kaj, ter pitali jih z „oderuhi in pijavkami.“

Tolminci so bili že nekaj let z davkom na dolgu, in Bandel jih je zastonj opominjal, naj ta svoj dolg poravnajo. Tudi Bandelov brat, ki je bil župnik na Šenvidski gori, nagovarjal je kmete, naj se udajo in poplačajo zaostale davke. Toda kmete je to prigovarjanje tako razjeczilo, da izpode župnika iz fare in mu zažugajo, da naj se ne prikaže več, če ne mu bode še hujša pela. (Ta dogodek je morda ravno tisti, kakor gore opisani od l. 1699).

Med tem se je na Tolminskem natihoma snoval upor proti Bandelu. Središče tega upora je bila idrijska dolina, zlasti Sv. Lucija, Idrija, Roče in Šenvidska gora. Tudi Trebušarji, Čepovanci in Banjškari so se počasi pridružili. Kakor l. 1628, tako so tudi zdaj nekateri šuntarji (Ivan Gradnik, Gregor Kobal, Lavrencij Kragulj, Martin Munih itd.) ljudstvo zbirali, pregovarjali in zahtevali od njega denar za puntarske namene. Znamenje za zbiranje so si dajali sè zvonom. Ves upor se je snoval na skrivnem, tako da niti

tolminski grof ni nič od njega zvedel, posebno ker se je takrat u Gorici mudil.

Povod uporu je dal zopet Bandel sam. Hotel je Tolmince prisiliti, da mu plačajo zaostali davek. Ko pridejo Tolminci, sredi marca l. 1713 po svojih opravkih u Gorico ter se hočejo z nakupljenim žitom in soljo mirno domov verniti, ukaže jih Bandel prijeti, ter s konji in polnimi vrečami ured na goriški grad zapreti.

Kakor blisk se je raznesla ta novica po Tolminskem in razgrela kmetom kri. Mahoma se jih zbere 500, oborožijo se z dolgimi lesenimi palicami in kosami, ter se podajo na pot u Gorico, 27. marca zjutraj. Pri solkanskem pokopališču jih sreča tolminski grof Jakob Anton Coronini, ki se je bil z baronom Orzone u Tolmin namenil. Grof praša kmete, kam da gredó, in ti mu odgovoré, da so namenjeni u Gorico, da naredijo z Bandelom račun zaradi njegovih stiskanj in krivičnega obnašanja proti Tolmincem. Grof jih je skušal potolažiti in pregovoriti, da naj se vernejo domov, ali vse zastoj. Zato se oberne grof in odjezdi hitro u Gorico ter pove vso stvar deželnemu glavarju Leopoldu Adamu Strassoldu. Ta se precej napoti z nekoliko dragoni in 40 mušketirji u Solkan. Od tu pošlje najprej dva poslanca do Tolminec, da bi jih prašala po uzroku prihoda. Ti odgovoré, ka so prišli zahtevat, da se izpusté njih rojaki iz zapora. Na prigovarjanje poslancev, naj določno izreko svoja zahtevanja, ker jim nauzočni glavar izvestno ne bode kratil njih pravic, odgovoré Tolminci, da še le takrat razložijo svoje pritožbe, kedar se dogovoré z ujetimi rojaki.

Ker se poslanca dolgo nesta vernila, poda se glavar osebno k upornikom. spremljan od dragonov in mušketirjev. Prizadeval si je na vso moč Tolmince pomiriti, ali tudi njegove besede neso imele zaželenega uspeha. Zato ukaže glavar zbrane razkropiti in največe kričache ujeti. Ker neso hoteli Tolminci odstopiti, začeli so vojaki med nje streljati. Pri tej priložnosti je bil jeden Tolminec ustreljen, dva u Sočo pahnjena, 25 so jih pa ujeli. Vsi ostali so zbežali po cesti proti Sv. gori. Ujete so odpeljali na goriški grad, kjer so mirno in brez mermranja prenašali sramoto, ker jih je glavar zagotovil, da se ne bode nikomu nič žalega zgodilo. Še tisti dan umaknil se je tudi Bandel z vsem svojim imetjem na goriški grad. Tudi vse Goričane je osupnil ta dogodek.

Raznesla se je bila novica, da hoče drugi dan blizu 5.000 Tolminec in Kanalcev u Gorico pridreti. Zato ukaže goriški glavar, naj posede solkanski klanec jeden oddelek deželnih

brambovcev, podpiran od nekoliko mušketirjev. Ali ko so se razkropljeni Tolminci drugi dan zopet zbrali in z novimi prišlici pomnožili, sporazumeli so se brambovci z uporniki in se jim pridružili, mušketirji pa so morali u Gorico zbežati in naznaniti, kaj se je zgodilo.

Kmalu potem pridejo tudi Tolminci na Travnik. Tu obstopijo glavarjevo hišo in začnejo od njega zahtevati, naj izpusti ujete rojake ter naj jim izroči zaperte konje in blago. Glavar jim ponuja konje in blago, ako se hočejo mirno domov verniti. Ali uporniki neso bili s tem zadovoljni, nego so hoteli tudi svoje rojake osloboditi. Ko glavar vidi, da Tolminci ne odstopijo od svojih zahtev, obide ga strah in sklene umakniti se na grad. Svoje vrednosti in dragocenosti spravi na tihoma u kapucinski samostan in skrivej se poda skozi Podturn na grad.

Goričani so imeli s početka velik strah pred Tolminci. Ali ker so videli, da nobenemu meščanu nič žalega ne storé, začelo jih je zanimati vedenje Tolminev. Ti so bili strogo disciplinirani. Ostro je bilo med uporniki prepovedano, kateremu koli Goričanu kaj žalega storiti, če se to posebej ne ukaže. Kdor bi le hlebec kruha uzel in bi ga ne plačal, tja se ima koj na mestu ustreliti. In res se ní nikomur nič žalega zgodilo, razen Bandelu.

Z grada je bil začel glavar novo pogajanje s Tolminci. Ti so zahtevali od njega, naj jim izroči Bandela, da se bodo ž njim pobotali. Ali glavar jim samo obljubi, da hoče natančno preiskati, koliko je Bandel preveč uterjal, in da to hoče Tolmincem vestno poverniti. Med tem so se podali nekateri na Studenece in so začeli razdirati Bandelovo hišo. Ker je bila zaperta, odkrili so streho in poprodali iz hiše vso posodo po nizki ceni. Bandela ní nihče branil, tako se je bil že vsem pristudil.

Sedaj zahtevajo Tolminci z nova svoje ujete rojake. Ker ní bil glavar precej pri volji to željo izpolniti, žugali so mu, da si bodo sami poiskali pravico siloma, in da bodo tudi njemu hišo razdejali. Prestrašeni glavar uvidi sedaj, da se ne da s Tolminci nič opraviti, izpusti jim še jetnike in da pisмено zagotovilo, da bodo Tolminci po sedaj slobodni pristujenega davka. Izpuščene jetnike so sprejeli uporniki z neizrečenim veseljem in upitjem. U procesiji šli so vriskaje čez Travnik.

28. marca zvečer začeli so se Tolminci vračati proti domu. Nekteri so se obernili čez sočki most u Berda in zanesli iskro upora tudi med Brice, katere so našuntali proti

grofu in Bandelu. Drugi so ostali še do 29. u Gorici. Hoteli so razdejati še hišo grofa della Torre, ali bilo je že prepozno. Gradišćanski glavar je bil poslal 300 vojakov na pomoč goriškemu. Ta je ukazal tudi štiri tope z vso posadko z grada na Travnik spraviti. Grad pa je izročil meščanom in študentom u varstvo. Omenjena straža je ostala tri dni na Travniku, dokler neso Tolminci popolnoma odšli. Nazaj grede razrušili so tudi hišo kanalskega dacarja, ki je pobiral u Bandelovem imenu davek na vino. *)

Domov prišedši znesejo se Tolminci nad onimi, ki se neso hoteli upornikom pridružiti in u Gorico iti. Jednemu posujejo hišo, drugemu poberejo posodo, tretjemu izpijejo vino itd. Dober uspeh u Gorici opijanal je Tolmince, da sami neso vedeli, kaj bi počeli. Malo dnij po dohodu iz Gorice zbere se zopet kakih 600 Tolmincev in Kanalcev, ki jo skupaj urežejo proti Solkanu. Iz Gorice jim pošljejo zopet dva konjika nasproti, katera jih prašata, po kaj so zopet prišli. Ko Tolminci razložo svoj namen (kakošen?) in obljubijo, da bodo mirni ostali, verneta se poročnika k glavarju. Misliti je, da so se tudi Tolminci na to domov vernili.

Med tem se je bil upor razširil po Berdih in ne dolgo pozneje tudi po vipavski dolini, zlasti u Rihenbergu. Saj so imeli kmetje povsodi jednak uzrok pritoževati se čez tlačenje od strani svojih grofovskih gospodarjev. Na zadnje so se tudi Devinci vzdignili proti svojemu grajščaku in tako je postal upor skoro občen po vsem Goriškem. U tej stiski prosi goriški glavar u zvezi z drugimi grajščaki pomoči z Dunaja. Vlada pošlje koj 700 Hrovatov ter nekaj pešcev in konjikov. Ti so u kratkem času vipavske upornike ukrotili in polovili.

Kakih osem dnij pozneje počí u mestu z nova glas, da so Tolminci že zopet na potu u Gorico z namenom, da Hrovate preženó, plemiče pobijejo in jetnike rešijo. Tolminci so se bali, da bode glavar tudi ž njimi tako postopal, kakor z Rihenberžani. Dolžili so ga nepostavnosti, češ da si prilastuje izvršujočo oblast, katera gre samo cesarski komisiji. Glavar se prestraši pred Tolminci in pokliče berž Hrovate iz Rihenberga ter jih pošlje u Solkan. Tudi korminski grof in sodnik zbereta kakih 400 mož in jih peljeta verh Sv. Martina, ker so nameravali Tolminci tudi u Berda udariti. Ali ko so ti slišali, da so jim Hrovate nasproti poslali, ostali so rajše domá. Dasiravno se néso Tolminci več ganili, pošljejo ven-

*) Primeri goriški list „L'Isonzo“ 1878, 28. marca, Appendice.

dar čez osem dnij Hrovate na Kanalsko in Tolminsko, kjer se nastanijo po vseh vaseh. Hrano so jim morali kmeti deloma sami dajati, deloma iz Gorice robotaje prinašati.

Ker so se Tolminci mirno obnašali, ostali so Hrovati le nekaj dnij med njimi. U tem času so ujeli sedem načelnikov upora in potem so odšli nazaj u Gorico. Ali Goričani so se še vedno bali Tolmincev in zato si izprosijo na Dunaju novo četo vojakov, od katere pošljejo jeden oddelek na kobaridsko mejo.

Tolminci so strahoma pričakovali izid preiskave, ki se je imela začeti proti načelnikom punta. 29. julija dospe u Gorico sodnijska komisija in u kratkem se začne preiskovanje in zasliševanje. Pritožbe soper Bandela so trajale več tednov, na grajščake in njih sodnike so letele ostre pušice in Tolminci so mnogo tožili soper svoje župnike. Toda upornikom je vse to malo pomagalo. Po stari okrutni navadi primorali so jih z natezanjem in različnim terpinčenjem, da so obstali in priznali svoje uporno vedenje proti svoji postavni gosposki. Meseca aprila 1714 je bila konečna obravnava. 150 Tolmincev je bilo obsojenih za več časa u zapor na goriški grad. 18. aprila se je oznanila obsodba glavnim šuntarjem, t. j. načelniku tolminskih puntarjev Ivanu Gradniku, šestindvajsetletnemu mladenču, ter Gregorju Kobalu, Lovrencu Kragulju in Martinu Munihu, da bodo razčertjeni in njih premoženje zaplenjeno.

Kazen nad obsojenimi Tolminci se je izveršila 20. aprila na Travniku onde, kder stoji sedaj steber sv. Ignacija. Odsekali so jim najpoprej glave in potem razčertili njih telesa. Pojedine ude so potem obesili pri Solkanu, u Panovcu in u Krojini. Drugi dan so usmertili štiri druge Tolmince in 23. aprila so obglavili zadnje tri: Matijo Podgornika, Andreja Lahajnarja in Valentina Lapanjo. Vsi tolminski župani so morali nauzoči biti pri izverševanju obsodbe. *)

Tako se je sveršil za našo deželico žalostni upor. Kazen je bila ostra, glede na to, da so bile pritožbe Tolmincev opravičene. Na drugi strani se pa ni nič storilo zboljšanje stanja stiskanih kmetov. Kakor pri vseh drugih uporih, tako tudi pri tolminskem neso gledali na to, da bi odstranili najpoprej uzrok upora in ga za bodočnost nemogočega naredili, nego hoteli so le z ostrostjo kazni ostrašiti kmete pred vsakim

*) Tolminski punt je popisal sedanji tolminski dekan preč. gosp. Josip Kragelj u goriški „Domovini“ l. 1867.

jednakim početjem. Tako ni ostalo stiskanin podložnim tudi zdaj drugo, nego upanje u boljšo bodočnost in mirno prenašanje sedanjosti.

U spomin na ta dogodek pa je ostal Tolmincem pridevek „puntarjev“, in s to psovko zmerjajo goriški pobalini gorske prebivalce sploh.)

Ali tudi pozneje nahajamo sledove puntanja med Tolminci. Sin gore omenjenega puntarja Simona Golje, Štefan Golja, je študiral za duhovnika in postal okoli l. 1727 župnik na Kneži. Farna cerkev je bila takrat že u Melcih, a župnikovo stanovanje še vedno na Kneži. Ker se je Golji zdelo predaletč pod Melice hoditi, sezidal je na Kneži novo cerkvico sv. Jurja in to, kakor je on terdil, na svojem posestvu in sè svojimi denarji. U resnici pa mu je ljudstvo veliko pomagalo pri tem delu. Ko je hotel Golja zraven cerkvice še hišo sezidati, kakor je on rekel, za cerkvenca, prepovedal mu je to novi grof Janez Ignac Coronini (1734—1754), prvič ker je imel samo grof pravico dovoljevati nova zidanja, *) in drugič, ker bi bila imela nova hiša stati zunaj vasi, kar pa tedaj na Tolminskem zaradi mnogih neprikladnostij ni b. lo dovoljeno. U novi cerkvi pa je opravljal Golja vso božjo službo, kakor poprej u Melcih, in celo miloščino, ki je bila namenjena za farno cerkev, porabljal je za olepšanje cerkve na Kneži, tako da so začeli nekateri farani soper to mermrati.

U kratkem je dobil Golja še več priložnosti, grofu nasprotovati. Grof je namreč tolminskim kerčmarjem sam vino tegniti, in le tisti je smel na drobno prodajati, ki je imel dovoljenje od njega, drugi pa nihče ne. Bila je pa takrat navada po Tolminskem, da so tudi duhovniki ljudem vino prodajali. Zlasti se je to godilo o kerstih, porokah in pogrebih, ko so duhovniki po cerkvenem pravilu kmete u svoje stanovanje vabili, ter jih z vinom in raznimi jedmi gostili. Zato so pa terjali od dotičnih njih bogastvu primerno plačilo, in tolminski grofi so duhovščino dolžili, da nalašč tako dela, da bi si s tem kaj prislužila. Izvestno bilo je nespodobno, da so kmetje po duhovskih hišah popivali in se večkrat pijanili ter marsikake nerednosti uganjali. **)

*) Primeri točko 6. grof. spomenice od l. 1740, u „Dostavkih“ št. 41.

**) „Essendo facile il comprendere le ubbriachezze e gl' inconvenienti, che succedono in queste occasioni chiamate d' allegrezza tra questi Villani incolti e proclivi ad ogni sregolamento. Et intanto li Pievani devono applaudire, o almen dissimulare, per non disgustarli et allontanarli della loro Cantina“, pravi grof u svoji promemorji do vlade l. 1738.